

BODNÁR BARBARA

Tér és társadalom a diósgyőri vasgyárban

1868–1919

Jelen tanulmány célja a rendelkezésre álló statisztikai adatok (*Hivatalos Statisztikai Közlemények, Magyar Statisztikai Közlemények*), levéltári (születési anyakönyvek, osztálynaplók) és sajtóforrások (*Borsod: Miskolczi Értesítő, Diósgyőri Újság, Borsodmegyei Lapok*) alapján bemutatni a Diósgyőr vasgyárához kapcsolódó munkáskolónia kiépülésének 1867 és 1919 közötti szakaszát.

A címben a tér és társadalom kifejezést használom – de esetünkben mit is jelent ez pontosan? Az utóbbi évtizedekben a tér fontos kutatási témává vált a társadalomtudományokban. Ezt a folyamatot, amelyet térbeli fordulatnak (spatial turn)¹ nevezünk, Berger Viktor *Térre szőtt társadalmiság* című monográfiájában² kiválóan ismerteti. A társadalomtudományok képviselői közül Henri Lefebvre volt az, aki az elsők között mutatott rá arra, hogy a tér társadalmi konstrukció, ami hozzájárul a társadalmi folyamatok újratermeléséhez.³ A térbeli fordulat egy másik előkészítője, Michael Foucault a következőképpen fogalmazott: „Úgy tűnt, hogy azért mégiscsak fontos látni, a tér miképpen képezte részét a történelemnek, vagyis egy társadalom miképpen rendezte el a maga terét, és hogyan rögzítette ebben az erőviszonyokat. [...] Fontosnak tűnt, hogy megmutassam, az ipari társadalomban, a kapitalista típusú társadalomban, amely a XVI. századtól bontakozik ki, a társadalmi térbeliség újfajta formája volt jelen, a terek társadalmi és politikai elosztásának/ felosztásának meghatározott módja, és egy ország, egy kultúra, egy társadalom története teljes egészében megírható úgy, ha onnan indulunk ki, ahogy a teret értékelik és felosztják.”⁴ A térbeli fordulat elnevezést először Edward Soja humángeográfus használta 1989-ben *Postmodern Geographies* című művében.⁵ Soja háromféle teret különböztetett meg: az első a materiális értelemben vett tér,⁶ a második a térbeliséggel kapcsolatos diskurzusok,⁷ a harmadik pedig egyszerre valós és elképzelt teret jelent⁸. Berki Márton ugyanezt a következőképpen foglalta össze: „[...] a tér, ahogy azt érzékeljük (space asperceived), a tér, ahogy arról gondolkodunk (space as

¹ Lásd bővebben: Foucault 2000 [1967], Lefebvre, Henri 1991 [1974], Soja 1989, Soja 1996, Gyáni 2007, Allweil 2010, Berki 2015, Berger 2018.

² Berger 2018.

³ Uo.: 29

⁴ Foucault *La scène de la philosophie* című munkáját idézi Szekeres 2006: 39.

⁵ Soja 1989. A kifejezés használata, bevezetése: uo.: 26.

⁶ Soja 1996: 55.; Berger 2018: 33.

⁷ Berger 2018: 33.

⁸ Uo.: 34.

conceived), illetve a tér, ahogy azt megéljük, használjuk (lived realities as practiced).⁹ Berger Viktor monográfiája összefoglalásában strukturális és cselekvéseméleti megközelítést különböztet meg a térelméleten belül.¹⁰ A struktúraelméleti megközelítés képviselői „a teret olyan képződményként fogják fel, amely meghatározza a társadalmi jelenségeket, eseményeket és cselekvéseket, míg a cselekvések térkonstituáló jellegét nem vagy nem kellőképp veszik figyelembe. Vagyis az egész, a (térbeli) struktúra az elsődleges, amelynek a megfigyelhető jelenségek, cselekvések csupán a következményei.”¹¹ A cselekvéseméleti társadalomelméletek szerint a társadalmi tereket mint az emberek tartós életkörülményeinek és életfeltételeinek fontos aspektusát a cselekvők hozzák létreinterakcióikkal, rutinszerű és rutintól eltérő tevékenységeikkel. Az így alkotott terek elsősorban nem a struktúrájuk miatt érdekesek, hanem mivel befolyásolják a társadalmi cselekvéseket Jelen tanulmányt a két nézőpont határmezsgyéjére sorolom. A következőkben egyrészt kitérek arra, hogy kik és honnan érkeztek a vasgyár területére, másrészt bemutatom azt, hogy milyen tereket alkottak önmaguk számára. Hogyan jelenik meg a gyári hierarchia a lakóépületek elhelyezkedésében és kialakításában? Milyen szociális és kulturális intézményrendszereket alakítottak ki a *gyártelepen*?

Többféle elnevezése van és volt a szóban forgó területnek. A legelső terveken 1867-ben még *gyarmatként* szerepelt, de ez a kifejezés negatív konnotációja miatt hamar elkopott. A *kolónia* elnevezést a második világháború után nem használták, mert sértőnek találták. A rendszerváltás után kezdték el újra használni a *lakótelep* megnevezésére. *Gyártelepként* szerepeltették, ha a gyárra és a kolóniára egyszerre utaltak. A korszakhoz kapcsolódóan vizsgált diósgyőri állami anyagokban *vasgyári gyártelepként*, illetve *diósgyőri gyártelepként* találkozhatunk vele. A szakirodalomban *Diósgyőr-vasgyári kolóniának* szokás nevezni.¹² Tapasztalatom szerint a köznyelv egyszerűen a *vasgyár* megnevezést használja.

A címben megjelölt bő ötven év – a kisebb megtorpanásoktól eltekintve¹³ – egy fejlődési periódus mind Diósgyőr, mind pedig a régió életében. A Miskolc környéki vasgyártás története száz évvel a vizsgált időszak kezdőpontja elé nyúlik vissza. 1770-ben Fazola Henrik hozta létre az első vasolvasztót Ómassán. Ezt 1814-ben már a fia, Fazola Frigyes vezetésével telepítették át Újmassára, ahol 1867-ig működött a Vasmű. Ekkora viszont már jócskán elavultnak számított. A 19. század második felében viszont nemcsak hazánkban,

⁹ Berki 2015: 13.

¹⁰ Uo.: 227.

¹¹ Uo.: 228.

¹² Vö. Dobák 2009: 4.

¹³ E megtorpanásokra jó példa az 1873-as gazdasági válság és annak helyi hatásai. Pl.: „Ez alatt azonban a vasutak az aczélsíneket részesítették előnyben, úgy, hogy a diósgyőri gyár vassínjeivel a külföldi aczélsínekkel szemben nem bírta a versenyt, az akkori pénzügyi helyzet azonban nem engedte meg a gyárnak aczélsínek gyártására való átalakítását s így a gyár jövedelmezősége nagyon csökkent, olyannyira, hogy annak eladására vonatkozólag már komoly tárgyalások is folytak.” N. N. 1910: 4. Problémát jelentett az is, hogy a közeli bányák – például Perces – barnakőszene nem felelt meg a gyártási technológiának, ezért új, távolabbi bányákat kényszerültek bevonni a termelésbe.

de világszerte is megnőtt a vas iránti kereslet, ami főleg a vasútépítés fellendülésének volt köszönhető.¹⁴ A magyarországi helyzetet mutatják a következő adatok:¹⁵

Év	1846	1867	1896	1919
Vasútvonalak hossza (km)	64,5	3 146	14 874	22 869

1. ábra: A magyarországi vasútvonalak hossza a vizsgált időszakban¹⁶

Jól látszik, hogy a vasútépítések legintenzívebb időszaka a kiegyezés és a millennium között eltelt szűk három évtized. Mivel a rendelkezésre álló üzemek nem tudták kiszolgálni az országos igényeket, korszerűsítésekbe kezdtek, de az is világossá vált, hogy szükség van egy új, modern üzemre.¹⁷ „Az 1867-ik évben kinevezett magyar királyi minisztérium legelső és fontos teendőjének tartotta hazánkban az ipar és kereskedelem emelését és így vasutak építését, hogy mielőbb létesíthesse, szükséges volt jó előre egy gyár felépítéséről gondoskodni, amelybe minthogy a külföldi túl volt megrendelésekkel halmozva szükséges nagy mennyiségű pályasínek gyártassanak, mint-hogy ekkoráig az országban csak két gyár, a kincstári Brezova Rhonitzi és az államvaspálya bánát reszkitzai [sic!] vasgyárak foglalkoztak sínek termelésével”¹⁸

Miért éppen Diósgyőrben épülhetett meg az új üzem? Az új gyár helyének kiválasztásakor számos szempontot figyelembe kellett venni: nagy területre volt szükség, ahol a szükséges nyersanyag és víz rendelkezésre áll, vagy könnyen odaszállítható.¹⁹ Fontos feltétel volt továbbá az is, hogy a terület katonailag is jól védhető legyen. Ezért esett végül a választás Diósgyőrre, ahol már nem mellesleg voltak hagyományai a vasgyártásnak.²⁰ Glanzer Miksa, aki 1868 és 1888 között vezette a gyárat, néhány évvel az alapítás után így fogalmazott: „ehhez legalkalmasabbnak ajánlkozott Diósgyőr, az ország közepén feküdvén, a vasúti hálózatnak legnagyobb összecsoportosulásával, sőt avval nemsokára összekötve, kifogyhatatlan barnaszén telepek közelébe, jó

¹⁴ Mindezekről lásd bővebben: Kiszely 1997.

¹⁵ Lásd bővebben: Frisnyák 2001.

¹⁶ MSK 1899, HSK 1868, 1880.

¹⁷ „Amint aztán a múlt század 60-as éveiben fogantatba vett nagymérvű magyar vasútépítkezések sínszükségletét a hazai gyárak fedezni nem tudták s a kormány szerfölött drága és többször igen rossz minőségű síneket külföldről volt kénytelen hozatni, 1867. év végével a pénzügyminisztériumban azon terv érlelődött meg, miszerint egy kizárólag vassínek és hozzá való kapcsolószerkek gyártására berendezett vasgyár létesíttessék. Ennek folytán a Borsodmegyében [sic!] feltárt barnaszén és vasérctelepek, továbbá a vidéken lévő nagy kiterjedésű erdőségek értékesíthetése céljából, tekintettel arra, hogy a hámosi völgygát a gyárüzemhez szükséges vízmennyiséget biztosítja és a kincstár a hámosi vasműveknél némi tisztviselő- és munkásszemélyzettel is rendelkezett, elhatároztatott, hogy Diósgyőr és Miskolcz között a Szinva völgyében fekvő kincstári földbirtokon egy vasgyár létesíttessék, amelyben 50 ezer bécsi mázsa nyersvas és 200 ezer bécsi mázsa vassín gyártható lesz.” N. N. 1910 3.

¹⁸ Glanzer Miksát idézi Olajos 1998: 10.

¹⁹ A Diósgyőri Vasgyárhoz tartozó vas és kőszénbányákról lásd bővebben: Péch 1873.

²⁰ N. N. 1910: 2.

indulatú [!] és az ellentét [sic!] által nehezen bevehető vidéken és tősgyökeres magyar nép közepette, termő talajon oly előnyöket nyújtanak, hogy a helyiség választása kétséget nem szenvedhet (...).²¹

1867-ben készültek el az első telepítési tervek. Az első kapavágás, vagyis az építkezések kezdete 1868. május 3-án volt, ezért választottam jelen írásom kezdőpontjának is ezt az évet. A gyár építésével egy időben a kolónia, valamint a helyi intézményrendszerek kiépítése is elkezdődött. A kezdeti nehézségeken, amit a munkaerő- és alapanyaghiány okozott, átlendülve 1868–1869-ben megépültek az első egyszobás ikerházak. 1870-ben indították be a nagyolvasztót, és folyamatosan épült a többi üzemenész. 1871-ben elkészült a hengermű, és addigra már 841 épület készült el a területen.²² 1872-ben született döntés a vasgyárat Miskolccal és azon keresztül lényegében a világgal összekötő vasútvonal megépítéséről: „A diósgyőri vasgyárból kiinduló vaspálya út építését a gyár közelében már megkezdették, most már a vonal iránya a szőlők közt is kijelöltetett.”²³

A vasgyári kolónia társadalma

Ahogy arra Dobák Judit is felhívja a figyelmet *Etnikai és vallási tagozódás a Diósgyőr vasgyári kolóniában* című tanulmányában,²⁴ egy teljesen lakatlan területre települtek le az első munkások.²⁵ A 18–19. századból nincsenek pontos és megbízható adatok a kolónia népesedésére vonatkozóan. A fennmaradt gyári dolgozói nyilvántartások jóval szélesebb kört fognak át, hiszen több tíz kilométer távolságból is voltak ingázó munkások. A népszámlálásokban pedig csak 1910-től jelenik meg külön a kolónia is. Ezt megelőzően együtt szerepelt az anyaközség Diósgyőr adataival, amely mind életmódjában, mind gazdaságában eltért.²⁶ Az alábbi táblázatban olvasható adatokat emiatt több forrásból gyűjtöttem össze.

²¹ Idézi Olajos 1998: 10.

²² Borsod: Miskolczi Értesítő 1871. július 13. 3.

²³ Borsod: Miskolczi Értesítő 1872. július 4. 3.

²⁴ Dobák 2012.

²⁵ Dobák 2012: 231.: „A vasgyári kolónia etnikai összetételének vizsgálata azért érdekes, mert egy teljesen lakatlan területre, környékbeli településektől több kilométeres távolságra települtek be az első munkások. Így a kolóniában – a régió más munkástelepeitől eltérően – nem létezett a »törzsökös« és a »jöttment« fogalma, hiszen mindenki idegenként érkezett. Az egyes emberek közötti különbség abban fogható meg, hogy mihez értett és milyen messziről jött. A munkafelvételnél az etnikai hovatartozás, a nyelv és a vallás nem játszott jelentős szerepet.”

²⁶ Dobák 2012: 232. Diósgyőr a 16. századtól koronauradalmi város volt, majd mezővárosi rangot kapott.

Év	1850	1870	1880	1890	1895	1900	1908	1910	1920
Diósgyőr népessége	3135	3977	4630	6537	n.a.	11526	n.a.	17221	19236
A vasgyár népessége	n.a.	n.a.	n.a.	1535	n.a.	n.a.	n.a.	7771	6886
Munkások létszáma	n.a.	300	700	1600	4500	n.a.	8500	5796	5403

2. ábra: Fennmaradt népességi adatok (1850–1920)²⁷

Az bizonyos, hogy ez a régió már a 18. században is vonzó célpontja volt az iparban munkát keresőknek. Az ekkor zajló vándormozgalmak megváltoztatták a megye etnikai viszonyait.²⁸ Külföldről két ütemben érkeztek betelepülők. Először a 18. század második felében. Az itteni üvegipar és kohászat főleg cseh, szlovák és morva területekről vonzotta ide a szakembereket. Közöttük voltak azok a szakemberek, akik részt vettek hazánk modern iparának kialakításában. Ahogy a Dobszay–Fónagy szerzőpáros fogalmaz: „Az újonnan érkezők jellemző csoportját alkották azok a szakemberek, akik a gazdaság modern, ipari és forgalmi szektorainak kiépítésében játszottak kulcsszerepet. A technológiai transzfer ebben a korban gyakran még nem az információk írásos áramlásának formájában valósult meg, hanem az ismereteket, tapasztalatokat birtokló személyükben vitték magukkal.”²⁹ A 18. század végén ide érkezők leszármazottai közül sokan települtek át később az új gyár építésekor a gyártelepre, de voltak újonnan betelepülők is.³⁰ Az újak közül nem mindenki telepedett le végleg a kolónián, voltak köztük olyan mesteremberek, akik a gyár indulása után, munkájuk végeztével hazatértek.

Az első generáció etnikai és a vallási hovatartozását Dobák Judit az 1875-től gondosan vezetett iskolai értesítőkből rekonstruálta. Arra a következtetésre jutott, hogy az első évfolyamokon a gyerekek több mint 70%-a volt tót anyanyelvű, és csak 5%-uk

²⁷ Népszámlálási adatok, dolgozói nyilvántartások, illetve N. N. 1910 vonatkozó adatai

²⁸ Dobák 2012: 232.: „Az addig döntően magyar nyelvű és református népesség többnyelvűvé és sokfélekezettűvé vált. Diósgyőrt és Felsőgyőrt szinte kizárólag magyarok lakták, Ó-és Újhuta, valamint Felsőhárom többségben szlovák, Alsóhárom (a korábbi Massa) pedig vegyes szlovák-német lakosságú volt jellemzően a 19. századig. 1900-ig Diósgyőrött növekszik a szlovák és német anyanyelvű népesség – főként Abaúj, Gömör, Sáros és Szepes megyékből, Morvaországból és Ausztriából ipari gyakorlattal rendelkező munkásságot vonzottak ide. Azonban a századfordulótól a világháború időszakáig a népszámláláskor majd 100%-ban vallják magukat magyarnak az itt élők.”

²⁹ Dobszay–Fónagy 2003: 427.

³⁰ Dobák 2012: 231.: „A beáramló munkások egy része a korábban betelepült csehek, szlovákok, németek leszármazottai, akik a környékbeli falvakban éltek (Bükkszentkereszt, Massa, Répáshuta) részben új betelepülők, akik jobb megélhetés reményében kerestek lehetőségeket.” Uo.

volt magyar anyanyelvű.³¹ A 20. század elejére azonban az anyanyelvi különbségek elmosódtak, gyorsan végbement a nyelvi asszimiláció.³²

Év	Nemzetiség								
	magyar	német	tót	oláh	rutén	horvát	szerb	egyéb	Összesen
1910	6802	355	474	58	2	12	6	62	7771
1920	6294	245	285	12	0	6	1	43	6886

3. ábra: A diósgyőri vasgyár nemzetiségi adatai a 20. század első évtizedeiben³³

A gyár akkori igazgatója is a névmagyarosítás mellett döntött, és Teutschl Ferencről Técsey Ferencre módosított.³⁴ Erről akkor nemcsak a helyi sajtó, de a Bányászati és Kohászati Lapok is büszkén számolt be.³⁵ (Técsey nevét a mai napig viseli egy kis utca a vasgyár területén).

Az alábbi térkép az 1895 és 1900 között születettek állami anyakönyvei alapján készült. Jól látszik, hogy az országhatáron belülről is – főleg a szomszédos megyékből – sokan választották a gyártelepet új lakóhelyüknek a jobb megélhetés reményében. Van olyan település, például a ma már szlovákiai Apátka, ahol az 1910-es népszámlálás alkalmával már több mint nyolcvan fővel kevesebb volt a község lakosság száma a tíz évvel korábbihoz képest. Ez egy alig kétszáz lelkes település esetében drasztikus változás – még a népszámlálási adatok mellett, mintegy magyarozatként szükségét is érezték megjegyezni, hogy a lakosságcsökkenés nagymértékben köszönhető a diósgyőri vasgyár működésének.³⁶

³¹ Dobák 2020: 184.

³² Dobák 2020: 184.

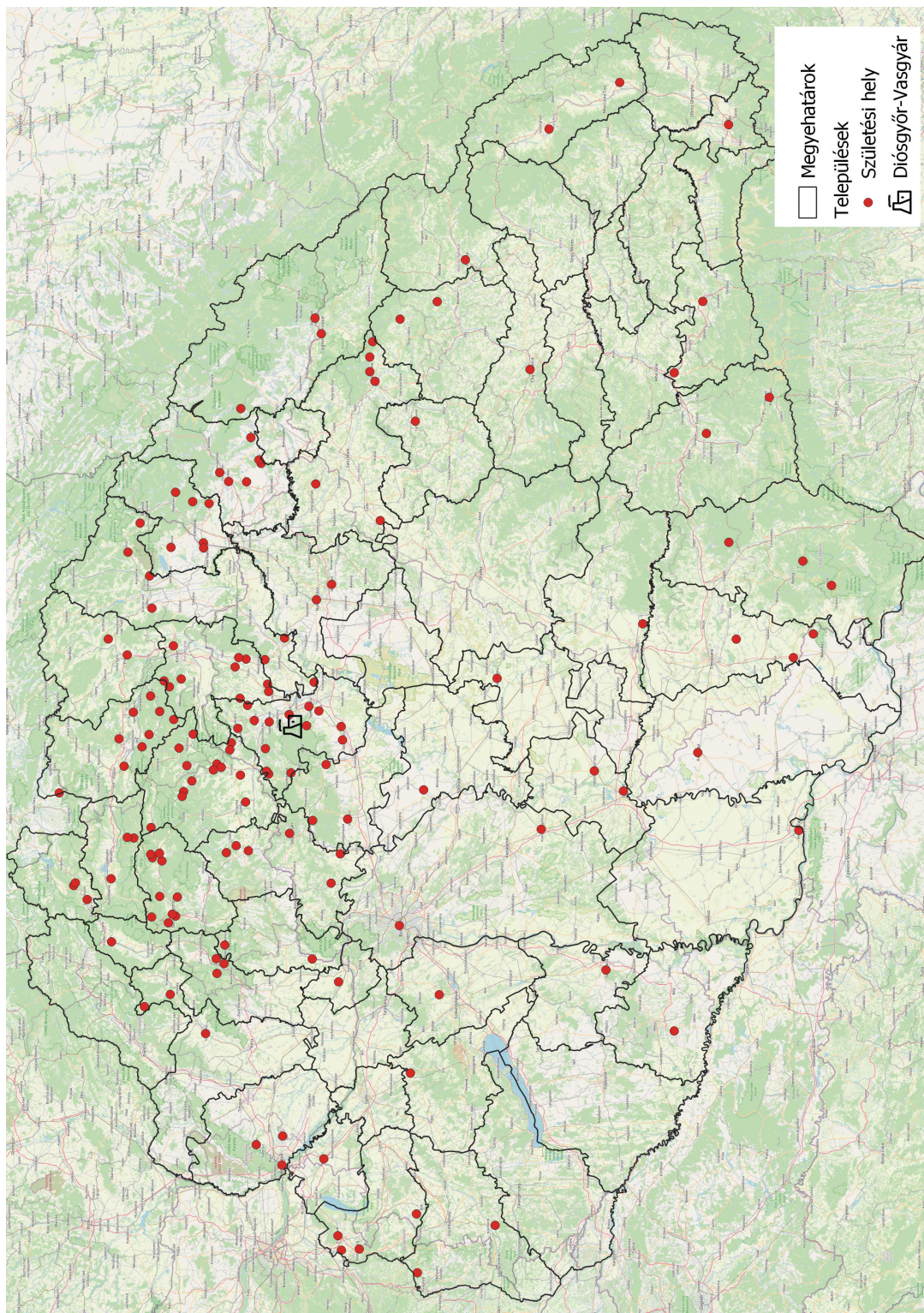
³³ A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között (hungaricana.hu).

³⁴ Técsey Ferenc 1888 májusa és 1901 októbere között volt a kohászat vezetője.

³⁵ Dobák 2012: 234.: „Az a tény, hogy egy elismert és becsült szakember magyarosította a nevét, nem csupán a vasgyárban, hanem az azt környező kisebb bánya- és ipartelepeken is új lendületet adott a hazafias, nemzeti eszme terjedésének.”

³⁶ 1910. évi népszámlálás 807.

1. térkép: Országghatáron belüli településekről a diósgyőri vasgyárba 1895 és 1900 között átköltözöttek születési helye³⁷

³⁷ Állami anyakönyvek Diósgyőr 1895–1908 alapján, saját térkép.

A gyártelep felekezeti viszonyait tekintve csak becslésekre támaszkodhatunk. Az 1897-ben született 140 csecsemő közül (69 fiú és 71 lány) 118-an lettek katolikus, 10-en református, 9-en evangélikus, 2-en görögkatolikus felekezetűek, illetve egy gyermek izraelita vallású.³⁸ Pontosabb és mélyebb adatsorokat először az 1910-es népszámlálás szolgáltatott. Jól látszik, hogy ekkor az országos trendnek megfelelően a római katolikus vallás volt a domináns a gyártelepen.

Év	Felekezet							
	Római katolikus	Görög-katolikus	Református	Evangélikus	Ortodox	Unitárius	Izraelita	Egyéb
1910	5824	228	845	619	37	3	215	9
1920	5206	218	868	519	25	1	49	0

4. ábra: Felekezeti megoszlás a vasgyárban 1910–1920³⁹

Alkotott terek és térhasználat

R. Nagy József arra a megállapításra jutott, hogy néhány helyi sajátosságtól eltekintve a különböző, egykor szebb napokat látott gyarmatokat, kolóniákat az ipar egymáshoz nagyon hasonlóvá formálta. „A kolóniák közötti különbségeket az iparosítás időpontja, tradíciói, az agglomeráció mértéke, valamint a városias funkciók megtelepedésének mértéke alakította ki. A leginkább szembevetendő a települések szerkezetéből adódó urbánus légkör, a tervezettség, a paternalizmus szemmel látható megnyilvánulásai, az épületek változatos uniformizmusából adódó harmonikus utcakép.”⁴⁰ Ezekre a hasonlóságokra Bereczki Zoltán építész is felhívta a figyelmünket *A diósgyőri vasgyár építéstörténete régió és társadalom tükrében* című tanulmányában⁴¹: „[...] a Monarchia területén több vasgyárat is létesítettek, melyek építészete több-kevesebb hasonlóságot mutat a diósgyőrrivel. Ezek közül kettőt emelnék ki, a csehországi vitkviceit Ostrava mellett és a lengyel nikiszowicet Katowicénél. Ezek abban is hasonlítanak, hogy egykor önálló települések voltak, de a múlt század folyamán a mellettük lévő nagyvárosok bekebelezték őket.

³⁸ Állami anyakönyvek Diósgyőr 1895–1908.

³⁹ A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között (hungaricana.hu).

⁴⁰ R. Nagy 2014: 36.

⁴¹ Bereczki 2013.

[...] A Vitkovicei Vasüzem mellé 1876 és 1914 között épült ki a lakótelep és az intézményhálózat, bécsi építészek közreműködésével. Ez a lakótelep a diósgyőrihez hasonló komplexitásában, intézmény ellátottságában és a téglarchitektúra használatában.⁴² Salgótarjánban is egy összefüggő gyártelep alakult ki a gyár munkavállalói számára.⁴³

Lakáviszonyok

A vasgyár munkástársadalmának jelentős része a gyár közvetlen környezetében kiépített kolónián élt. Ezek az állami vagy magánvállalatok által épített lakótelepek a 19. században terjedtek el (lásd például: Ózd, a csehországi Vitkovice vagy a lengyel Nikiszowiec).⁴⁴ Olajos Csaba a diósgyőri gyarmat lakóövezetének építkezéseit négy jól elkülöníthető szakaszra osztja.⁴⁵ Az első az 1868 és 1877 közötti időszakra, a második 1878 és 1908 közé tehető. A harmadik a száz ház építésének korszaka 1909 és 1914 között, valamint a negyedik 1914 és 1919 között a szovjet házak építésének az időszaka.

A lakóházak építésénél fontos volt a gyári hierarchia térbeli leképezése – erre R. Nagy József is felhívja a figyelmet „Az egyes kolóniák térben is elkülönítették a szakképzett és szakképzetlen, ebből következően a magasabb és alacsonyabb kereseti viszonyokkal rendelkező rétegeket. Már a tervezés szakaszában kialakítottak segéd-, betanított-, szakmunkásoknak, tisztviselőknek, illetve a vezetőknek háztípusokat.”⁴⁶ Igaz ez az ózdi kolóniára is: „Ózdon, a kolóniákon⁴⁷ a társadalmi rétegek is elkülönültek. A vasgyár vezetői az úgynevezett Tisztisoron [sic!] éltek, a főmérnökök pedig Nagyamerikában [sic!], Kisamerikában [sic!] pedig már a munkásság felső vezetői. A két utóbbi telep névadása is a gyártelepek magas színvonalát mutatja. [...] Némely telepen közösen éltek a tisztviselők a munkásokkal, azonban a felsőbb társadalmi rétegek lakóházai nagyságukban és komfortfokozatukban is kiemelkedtek a többi lakáshoz képest.”⁴⁸ Az adott ház vagy lakás gyártól való távolsága is fontos értékmérőnek számított. Manapság az értékesebb lakóingatlanokat minél távolabb építik fel az ipari területektől, de a 19–20. században minél közelebb lakott valaki a gyárhoz, az annál nagyobb presztízst jelentett. Például a vasgyárban a gyárigazgató többszobás, impozáns háza közvetlenül a gyár bejáratánál épült fel (ma Vasgyári út 24.). Ez a villa 1889 és 1895 között épült Szeptik Máttyás tervei alapján.⁴⁹ A földszinten két veranda, hét szoba, egy konyha, egy kamra, egy cselédszoba, egy fürdőszoba és egy WC volt, ezeken kívül a tetőtérben további három szoba került kialakításra.

⁴² Uo.: 45.

⁴³ Várkonyi–Nagy 2020: 289.

⁴⁴ Nagy 2016: 135.

⁴⁵ Olajos 1998: 39–50.

⁴⁶ R. Nagy 2014: 37.

⁴⁷ A gyár körül több lakótelepet létesítettek.

⁴⁸ Várkonyi–Nagy 2020: 290.

⁴⁹ Olajos 1998: 51.

Az 1880-as évek elején már nem a munkások hiánya, hanem a nagy létszám okozott fejtörést a vezetők számára, amiről így írt 1883-ban a *Borsod: Miskolczi Értesítő*: „A vas- és aczélygár, valamint a szénbányánál – az építkezésnél alkalmazott munkásokon kívül – 1230 személy talál állandó foglalkozást. [...] A gyár üzemének rendezésével a munkásszermélyzet állandósításának szüksége is beállott. Ezen fontos kérdés megoldása a Diósgyőrött uralkodó lakásviszonyok gyökeres megváltoztatását követeli és ezen oknál fogva a gyár jövő évi programjába nagyobb mérvű építkezések keresztülvitelét is felvetette.”⁵⁰ Sorra épültek az egy-, két-, illetve háromszobás ikerházak, valamint a négylakásos lakóépületek. Különböző háztípusokat alakítottak ki segéd-, betanított és szakmunkásoknak. A tiszték ugyancsak más típusú és nagyobb alapterületű három-négy szobás házakban laktak a Lónyay, Kerpely, Kabar és Mester utcákban. Ezek a lakások néhány kivételtől eltekintve (Lónyay út 3., 5., 11.) mind ikerházak. A 19. század végén a két munkáslakatsányában 320 nőtlen munkás szállását tudták biztosítani, és 219 munkásház 498 lakással állt rendelkezésre.⁵¹ Hiába azonban a folyamatos építkezések, a lakáshiány nem szűnt meg, ezért újabb nagyszabású építkezéseket jelentettek be. Szintén a *Borsod: Miskolczi Értesítő*ben, 1901. februári datálással olvasható: „A diós-győri [sic!] vasgyár terjeszkedik. A diósgyőri vasgyárban sok alkalmazott van, a kik Miskolczon vagy Diós-Győrben [sic!] laknak. Miután a naponkénti ide-oda utazás sok kellemetlenséggel jár, oda törekszenek, hogy a gyár közelében kapjanak lakást. E végből a Jó koma közelében mintegy 25 holdnyi területet megvásároltak s ide fognak építkezni, összesen mintegy 102 földszintes ház épül a mihez már e tavaszon hozzá kezdenek.”⁵² 1910-re a gyártelepi gyarmat „436 lakházzal és körülbelül 5700 lakóval bír. A diósgyőri gyártelep jó karban tartott házaival és utcáival és szépen művelt kertjeivel és távolról látható nagy rom. kath. templomával páráját ritkító mintatelep.”⁵³ Az 1910-es évek az úgynevezett száz ház építésének az időszaka volt. Ezenkívül ezekben az években közművesítették a telep házait. „Valósággal egy kis városrendezés ment itt akkor végbe. Az utakat és utcákat szabályozták, rendbe hozták. Fürdésre, mosásra, öntözésre való vízvezetékét csináltak, a szennyvizek levezetésére csatornát ástak.”⁵⁴ Ezenfelül elektromos világítással látták el az utcákat és a házakat, valamint a vezetékes víz is elérhetővé vált az itt élők számára.

Szociális és kulturális intézményrendszer

Annak ellenére, hogy nem önálló település jött létre a gyártelep kiépülésével (bár több alkalommal is felmerült a függetlenedési szándék),⁵⁵ fontos volt, hogy az itt élők számára minden helyben elérhető legyen. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a materiális és a mentális építkezés egyszerre zajlott. Erről Lónyay Menyhért akkori pénzügyminiszter

⁵⁰ Borsod: Miskolczi Értesítő 1883. március 7. 2.

⁵¹ N. N. 1910: 13.

⁵² Borsod: Miskolczi Értesítő 1901. február 13. 3.

⁵³ Uo. 37.

⁵⁴ Képes 1913: 74.

⁵⁵ Erről lásd: Fábrián 2017.

a következőképpen írt Glanzer Miksának, a vasgyár igazgatójának: „[...] s a költségvetésben tekintettel kell lenni arra is, hogy ott egy kis kápolna, oskola és kórház is kellene.”⁵⁶ Hogyan valósult meg mindez? A következőkben összefoglalom, hogy miként alakult ki a kolónián megtalálható szociális és kulturális intézményrendszer, amely közel száz évig meghatározta lakóinak életét.

*A hitélet színterei*⁵⁷

A legtovább a templomok kérdése maradt megoldatlan. A kolónia lakossága kezdetben az anyaközség, Diósgyőr templomait látogatta, de a nagy távolság miatt egyre erősödött az igény, hogy a telepnek saját temploma(i) legyen(ek). A római katolikus templom építése 1895-től folyamatosan napirenden volt, de az alapkőletételre csak 1905. szeptember 3-án kerülhetett sor, és 1908. október 11-én szentelték fel.⁵⁸

Az itt működő református gyülekezetet csak 1908-ban alakították önálló lelkészséggé, addig a diósgyőri református egyházközséghez tartozott.⁵⁹ Az önállósodást követően meg is fogalmazódott a gyülekezet tagjaiban egy saját templom építésének a gondolata, amelyet – ahogyan a katolikusok esetében – a gyár is támogatásáról biztosított. Mégis csak majdnem két évtized múlva, 1926-ban kezdődhetek el a munkálatok, mivel a korábban az építkezésre összegyűjtött pénzt felemésztette az első világháború. Végül 1928. november 3-án szentelheték fel az elkészült épület.⁶⁰ (Addig a gyár felajánlásából a leányiskola dísztermét használhatták az evangélikusokkal megosztva.)

A vasgyárban élő evangélikusok 1886-ig a miskolci belvárosi gyülekezethez tartoztak, akkor pedig az újonnan alakult diósgyőri gyülekezethez csatlakoztak. 1909-ben alakították önálló gyülekezetet a kolónia területén.⁶¹ A saját templom építése 1935-ben kezdődött el, amit a gyár ez esetben is támogatott. Végül 1938. október 8-án szentelték fel az épületet.⁶²

*Oktatási intézmények*⁶³

A gyár vezetése számára fontos volt, hogy helyben oktatást biztosítsanak a fiatalabb generációknak. Ezt a szándékot csak tovább erősítette az 1868-as népiskolai törvény.⁶⁴ Ezért még 1868-ban a mai Ógyár téren felépült ideiglenes hivatalház előtt álló munkáskunyhót

⁵⁶ Porkoláb 2003: 146.

⁵⁷ Lásd bővebben: Balázs 1998, Olajos 1998: 121–139.

⁵⁸ 1905: „A rom. kath. templom építése ez évben kezdetett meg s márczius 29-én az első kapavágás tétetett, szeptember hó 3-án pedig az ünnepélyes alapkőletétel tartatott meg. A kőműves munkák ez évben ablakmagasságig haladtak előre.” N. N. 1910: 24. 1907: „A rom. kath. templom építésénél a külső építési munkák majdnem befejeztettek s a torony vaskeresztyje szeptember 29-én ünnepélyesen feltétetett.” Uo.: 28. 1908: „Az 1908. évben a rom. kath. templom építési munkálatai és az összes berendezések befejeztettek, úgy, hogy október 11-én a templom ünnepélyes felszentelése nagy egyházi pompával végbemehetett” Uo.: 31.

⁵⁹ Olajos 1998: 130.

⁶⁰ Uo.: 130.

⁶¹ Uo.: 136.

⁶² Uo.: 139.

⁶³ Lásd bővebben: Balázs 1998, Olajos 1998: 83–89.

⁶⁴ Lásd: Dobszay 2003: 465.

- az új, állandó épület elkészültéig - iskolává alakították. Ez volt az úgynevezett Faiskola, mivel az épület falazata deszkából készült. A kor felfogásának megfelelően a fiúk és a lányok elkülönítve tanultak. Gyors ütemben növekedett a gyermekek száma. 1868-ban még 60 fő tanult a Faiskolában, de három év múlva, 1871-ben már 193-an voltak. 1874-ben már bővíteni kellett az ideiglenes iskolát, ezért a korábban hivatalházként használt épületet is átalakították.

Év	Faiskola	Fiúiskola	Leányiskola	Óvoda	Tanonciskola
1868	60	-	-	-	-
1871	193	-	-	-	-
1888/ 1889	-	148	128	154	-
1894/ 1895	-	199	174	130	40
1900/ 1901	-	403	207	229	184
1904/ 1905	-	479	432	205	182

5. ábra: A gyártelep oktatási intézményeinek létszáma 65

A fiúiskola épülete 1887-re készült el a Kabar utcában, a lányok 1894-ig maradtak a régi, ideiglenes épületben, ekkor költözhettek ők is új épületbe a Kabar utca 12. szám alatt.⁶⁵ A nagy gyereklétszám miatt minden évfolyamon „A” és „B” osztályt is indítottak. Az alsózsolcai levéltárban megtalálható osztálynaplók⁶⁷ kitűnik, hogy a munkások és a tisztviselők gyermekei egyaránt itt tanultak. 1887-ben óvoda is épült a Kabar utcában, ami a legutóbbi időkig működött. Terveit sok más vasgyári épülethez hasonlóan Szvetlik Mátyás készítette. A vasgyári oktatási intézmények az első években a Vallás- és Közoktatási Minisztérium fennhatósága alatt működtek, majd 1896-ban a minisztérium mindet a Diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Acélgyár kezelésébe adta át, így az iskola vezetése és a tanári kar kinevezése is a gyár hatáskörébe került.⁶⁸

⁶⁵ MNL BAZML VIII. 110.; Olajos 1998.

⁶⁶ Olajos 1998: 88.

⁶⁷ MNL BAZML VIII. 110., 1–5. k. és 25–30. k.

⁶⁸ Olajos 1998: 88.

A köznevelésen túl, érthető módon, a szakképzésre is gondot fordítottak. 1905-ben tanonciskolát hoztak létre ezzel is biztosítva a színvonalasan képzett munkásutánpótlást.⁶⁹ Kétféle tanonciskola létezett: az egyik az úgynevezett általános iparos, a másik az alsófokú szakirányú iparos tanonciskola. Az előbbiben a földrajzi, történelmi ismereteket és az iparban szükséges fogalmazást és számtantudást sajátíthatták el, míg a szakirányú iskolában már technológiát és géptant oktattak.⁷⁰ 1910-ben már hatosztályos fiú- és leányiskolában, a tanonciskolában és egy kiseddóvó intézetben összesen körülbelül 1600 gyermeket oktattak. Ezek az intézmények egy iskolagondnok és huszonhat pedagógus számára biztosítottak munkát.⁷¹

Egészségügy

1868-ban megfogalmazódott egy saját kórház igénye is. A teljes megvalósulásig még abban az évben kialakítottak egy ideiglenes kórházhelyiséget.⁷² A kórház épületének első tervei 1888-ban készültek el, de az építkezés csak 1898-ban kezdődött meg; az átadására pedig csak további három év múlva, 1901 decemberében kerülhetett sor.⁷³ Egy 1913-as beszámolóban dr. Képes Ernő író a következőket írta: „A gyárnak egyébként külön kórháza van, amit maga épített. [...] A kórházat teljesen a modern hygiene követelményei szerint építették. [...] Magával a kórtermek előszámlálásával azonban egyáltalán nem adtunk képet a kórházról. Látni kell azt a pompás tisztaságot, amely minden zugát a kórháznak ragyogóvá teszi: látni kell a virágos ablakokat és külön meg kell említeni a virágos üvegfolysót, amelyek együtt tél idején is valóságos virágos kertté varázsolják a kórházat; látni kell azt a pontos, figyelmes ápolást, amiben a betegek részesülnek és végül- last, but not least [sic!]- azt a kitűnő ételmezést, amit a betegek kapnak (reggeli: tej, tízórai: tojás vagy szalámi, vagy sajt; ebéd: húsleves, főzelék feltéttel vagy sült hús, gyümölcs; uzsonna: tej; vacsora: leves, főzelék sülttel, azon kívül egész nap tej korlátlan mennyiségben), ami sokkal inkább teszi a kórházat hasonlóvá a szanatóriumhoz, mint azokhoz a komor ridegségű épületekhez, amilyeneknek a kórházakat általában ismerjük.”⁷⁴ Mindezek ellenére a telep igényeihez mérten már 1918-ra elégtelennek bizonyult az alig két évtizeddel korábban még korát megelőzően modernnek számító kórház, de érdemi előrelépést majd csak az 1930-as évek hoztak. A kórház mellett szakorvosi rendelőt is létesítettek, valamint a gyárban is kialakítottak egy jól felszerelt orvosi szobát.

1887-ben kialakításra került egy fiókgyógyszertár, majd 1900. július 1-jén nyitott meg a vasgyár önálló patikája *Gyógyszertár az angyalhoz* néven.⁷⁵ Az épületet Murányi Lajos tervezte. 1896-ban Szvetlik Mátyás tervei alapján a fürdő is elkészült.⁷⁶ Itt egy

⁶⁹ Lásd bővebben: Balázs 1998.

⁷⁰ Képes 1913: 80.

⁷¹ N. N. 1910: 38.

⁷² Olajos 1998: 91.

⁷³ Gyárfás 1976: 12.

⁷⁴ Képes 1913: 75.

⁷⁵ Olajos 1998: 101.

⁷⁶ „A diósgyőri gyár jóléti intézményei között a fürdők is említendők meg és pedig a gyártelepi – legújabb rendszer szerint berendezett – gőz- és kádfürdő, mely meleg és hideg tükörfürdővel, gőzkamrával, zu-

hideg és egy meleg vizes medence, egy gőzfürdő, hét kádfürdő és egy iszapfürdő várta a vasgyáriakat. Képes Ernő diósgyőri tartózkodása során ide is ellátogatott. „A kórháznak minden tekintetben, külső-belső szépségében és kitűnő berendezésében egyaránt párja a fürdőépület. [...] Van 80 személyre számított közös medencéje, mindenféle zuhanya, hat külön márványfürdője, de van ezen kívül még kitűnő villamos fényfürdő felszerelése, szárazlég fürdője, gyógyiszapkészlete és Fangó-kezelésre⁷⁷ alkalmas berendezése is. [...] Ezen fürdőn kívül van a munkások számára nyári uszoda.”⁷⁸ 1914-ben már a fürdő átalakításáról és kibővítéséről számolt be a helyi sajtó: „A vasgyár fejlődése az utóbbi időben hatalmas arányokban bontakozik ki a szemlélő előtt. Minden régi építkezése már kicsiny s alig tudja a célt szolgálni. Szükséges tehát, hogy minden olyan intézmény, amely a mai igényeket már nem tudja kellőképpen kielégíteni, újjáépíttessék vagy legalábbis átalakíttassék. A Vasgyárban úgyszólván állandóan vannak építkezések, s most egy újabb nagy átalakításról veszünk hírt. Arról van szó, hogy a vasgyári gőz- és kádfürdőt, mely még a régi viszonyokhoz mérten épült s amely ma már még a 10%-át sem tudja kielégíteni a szükségletnek, a közeljövőben megnagyobbítják s átalakítandó gőz és kádfürdőt uszodával fogják bővíteni. Az uszoda télen, nyáron használható lesz. A régi gőz, kád, iszap, hideg, meleg és langyos fürdők még egy új gyógyfürdővel lesznek megnagyobbítva.”⁷⁹

Szolgáltatók és szórakozás a vasgyárban

Posta 1870-től működött a gyártelepen. 1872-től tüntették fel a járattérképen, és ekkortól volt naponta egy oda-vissza járat.⁸⁰ A gyár vezetése számára fontos volt az is, hogy az itt élők helyben és olcsón jussanak élelmiszerekhez és egyéb árucikkekhez. Az Alsó-Szinva utca sarkán működött a gyár saját péksége, de több helyen kenyérsütő-kemencét alakítottak ki, így volt lehetőség saját kenyér sütésére is. A húsellátást a baromfitelep és az Alsó-Szinva utcai mészárszék biztosította. Utóbbin hal- és vadhúst is lehetett kapni.⁸¹

A művelődés és szórakozás iránti igény is hamar megmutatkozott. Már a '70-es, '80-as években is szerveztek társas összejöveteleket, táncmulatságokat. A vizsgált korszakban két dal- és önképzőkör kezdte meg működését a vasgyárban. Az elsőt 1885 októberében alapították Diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Acélgyári Alkalmazottak Dalegylete néven 70 fővel.⁸² A tagok kivétel nélkül a tisztviselők közül kerültek ki. Az egyesület első nyilvános

---

hanyhelyiséggel, négy munkás márványkáddal, négy tiszt márványkáddal, továbbá hidegvízgyógymódhoz való két fürdőkamrával, valamint iszapfürdőkhoz való két fürdőkamrával alkalmazottak és egy két káddal és 10 nyugágygyal [sic!] berendezett fürdőhelyiséggel munkások részére, végül egy különféle készülékekkel bíró villanyfényfürdővel van ellátva. A gyártelepen ezenkívül férfiak és nők részére egy-egy elkülönített nyári fürdő áll rendelkezésre.” N. N. 1910: 38.

⁷⁷ A fango olasz eredetű szó, ami vulkáni talajból származó forró ásványi iszapot jelent. A fango-kezelés az ilyen iszappal történő kezelést jelenti. Lásd bővebben: <http://medheviz.hu/reumatologia/kezelesek/fango/> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 2.)

⁷⁸ Képes 1913: 75-76.

⁷⁹ Diósgyőri Újság 1914. május 9. 3.

⁸⁰ Olajos 1998: 117.

⁸¹ Olajos 1998: 102.

⁸² Kovács 2002: 8.

szereplésére 1885. december 31-én került sor. A *Borsod: Miskolczi Értesítő* a következőképpen értékelte a szereplést: „[...] a diósgyőri vasgyár tisztviselői Szylveszter-estvén [sic!] nagyon sikerült műkedvelői előadást rendeztek, [...] előadásával törekvésének figyelemre méltó jelét adta.”⁸³ A vasgyári munkásság csak valamivel később, 1893-ban alakította meg a saját egyesületét Jószerencse Dal- és Önképzőkör néven.⁸⁴ Az első nyilvános szereplésükre négy hónappal később került sor a gyárteleptől néhány kilométerre található Ládi-erdőben rendezett majálison.

Mindkét egyesület nagy szerepet vállalt a vasgyár kulturális életének előremozdításában.⁸⁵ A dalkörök szavatokkal és rövid színdarabokkal is színesítették szerepléseiket. Nagymértékben nehezítette az egyesületek munkáját, hogy a tagok váltakozó műszakban dolgoztak, így nehéz vagy inkább lehetetlen volt úgy összehangolni a próbákat, hogy az mindenkinek megfeleljen. A váltott műszakon túl akadályozta az is a rendszeres próbákat, hogy a munkások nem nyolc, hanem tizenkét órát dolgoztak. A nyolcórás munkanapot majd csak 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején vezették be Magyarországon.

1891-ben a fiúiskola dísztermében egy színpad kialakítására is sor került, ami a kezdetekben mint a vasgyár színháza szerepelt a köztudatban.⁸⁶ 1900-ban a színház az új munkáséterembe költözött, ahol 1956-ig működött. A vasgyári színház nemcsak a helyieknek kínált vonzó programokat, hanem szívesen látogatták a miskolciak is. Az előadások sikeréről rendszeresen beszámoltak a helyi újságok is: „[...] a diósgyőri vasgyár tisztviselői Szylveszter estvén nagyon sikerült műkedvelői előadást rendeztek, melyben előadták az Angolosan című vígjátékot.”⁸⁷ Máskor, más helyen: „A diósgyőri vasgyári Jószerencse dalkör szombaton a gyári vendéglő dísztermében sikerült műkedvelői előadást rendezett.”⁸⁸

Hivatásos színésztársulat először 1910 nyarán érkezett a vasgyárba.⁸⁹ Az első könyvtár 1896-ban kezdte meg működését.⁹⁰ Létrehozása a Jószerencse Dal- és Önképzőkör tevékenységének köszönhető. A könyvgyűjtemény gyarapítása mellett a könyvtár rendszeres előfizetője volt különböző lapoknak, mint például a *Budapesti Hírlap*, a *Magyar Hírlap* vagy a *Neues Politische Volksblatt*. A könyvtár állománya 1914 előtt 377 német és 2099 magyar nyelvű könyvből állt.⁹¹

Magyarország az első moziengedélyt 1896-ban adták ki, tíz évvel később pedig már a vasgyáriaknak is sikerül egy kinematográfot vásárolniuk.⁹² Állandó mozi 1913 és 1964 között működött a munkáséteremben.⁹³ Az 1913. szeptember 26-ai megnyitóját követően egy hónappal a következőképpen írt a helyi sajtó a moziról: „Bizarr ötletnek tartotta volna

⁸³ Borsod: Miskolczi Értesítő 1886. január 7. 5.

⁸⁴ Kováts 2002: 19.

⁸⁵ A dalárdákról lásd bővebben: Kováts 2002: 7–26.

⁸⁶ Kováts 2002: 83.

⁸⁷ Borsod: Miskolczi Értesítő 1886. január 7. 5.

⁸⁸ Borsodmegyei Lapok 1894. október 30. 3.

⁸⁹ Kováts 2002: 92.

⁹⁰ Kováts 2002: 97.

⁹¹ A könyvtárról lásd bővebben: Kováts 2002: 19; 97–103.

⁹² Kováts 2002: 104.

⁹³ Kováts 2002: 109–114.

sok ember csak néhány év előtt is, ha valaki vasgyári állandó mozi eszméjével állt volna elő. Most megvan s mindenki egész természetesnek találja.”⁹⁴ Addig csak alkalmanként tartottak vetítéseket, amikor sikerült egy-egy új filmet beszerezni.

Összegzés

A 19. század második felének vasútépítési hulláma több új vasgyár létrehozását tette szükségessé a monarchia területén. Az egyik ezek közül a diósgyőri volt, amelyet 1868-ban kezdtek el építeni. Az 1868 és 1919 között eltelt bő ötven év fontos fejlődési periódus nemcsak a magyar nehézipar, de Diósgyőr életében is. A környező települések egyik legfontosabb munkáltatója lett az évtizedek során, de az új gyár nem csak az országhatáron belül élők számára jelentette a jobb megélhetés reményét. A 19. század utolsó évtizedeiben sokan érkeztek cseh és német területekről is. Egy addig lakatlan területen néhány év alatt egy új lakóövezet és azzal együtt minden fontos szociális és kulturális intézmény kialakult, ami meghatározóvá vált az itt élők mindennapjaiban. „A Vasgyárban úgyszólván állandóan vannak építkezések”⁹⁵ – ez a mondat jól jellemzi ezt a vizsgált ötven évet. A vasgyárral új, önellátó, de nem önálló település jött létre. Egy igazi kis „város”, ahol minden megtalálható volt a vizsgált korszak végére. Az itt élőknek nem kellett Diósgyőrbe vagy Miskolcra beutazni azért, hogy bevásároljanak. A vasgyárnak a saját iskola, óvoda, kórház mellett volt vágóhídja, péküzeme, könyvtára, de még színház- és moziterme is – és a helyiek folyamatosan és aktívan be is töltötték az újabb és újabb tereket. Mindezek mellett a gyár ezekben az években vált az ország egyik legfontosabb vállalatává, amely nemcsak az Magyarországot látta el minőségi vassal és acéllal, hanem a világpiacon is meg tudott jelenni.

Hivatkozott források

Levéltári források

MNL BAZML (*Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára*)
VIII. 110. A Diósgyőri Magyar (Királyi) Vas- és Acélgártelepi iskolák iratai (1875–1962)
Állami anyakönyvek Diósgyőr 1895–1908. URL: <https://www.familysearch.org/search/catalog/994156?availability=Family%20History%20Library> (Utolsó letöltés: 2021. április 3.)

⁹⁴ Diósgyőri Újság 1913. november 6: 3.

⁹⁵ Diósgyőri Újság 1914. május 9. 3.

A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között. hungaricana.hu (utolsó letöltés: 2021. június 1.)

Statisztikai kiadványok, hivatalos közlönyök

1910. évi népszámlálás URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01 (utolsó letöltés: 2022. 01. 30.)

HSK (Hivatalos Statisztikai Közlemények)

1868: 1. évfolyam 1. füzet, Pest.

1880: Magyarország vasutai 1877-ben. Budapest.

MSK (Magyar Statisztikai Közlemények)

1899: A Magyar Korona országainak vasutjai 1894., 1895. és 1896. évben, Budapest 1899.

Napi- és hetilapok

Borsod: Miskolczi Értesítő 1871, 1872, 1883, 1886, 1901

Borsodmegyei Lapok 1894

Diósgyőri Újság 1913, 1914

Hivatkozott szakirodalom

Allweil, Yael 2010: *Beyond the spatial turn: architectural history at the intersectin of the social sciences and built form.* The Proceedings of Spaces of History/Histories of Space: Emerging Approaches to the Study of the Built Environment. A Conference at the University of California, Berkeley. URL: <https://escholarship.org/uc/item/9rt7c05f#main> (Utolsó letöltés: 2021. július 28.)

Balázs József 1998: *Egyházak és iskolák Diósgyőrben.* Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 3. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.

Bereczki Zoltán 2013: A diósgyőri vasgyár építéstörténete régió és társadalom tükrében. *Átjáró* 2013/1. sz. 45–58.

Berger Viktor 2018: *Térré szőtt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológiaelméletekben.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Berki Márton 2015: A térbeliség trialektikája. *Tér és társadalom* 29. évf., 2. sz. 3–18. <https://doi.org/10.17649/TET.29.2.2658>

Dobák Judit 2009: *Miskolc ipari társadalmának kialakulása a befogadó települések tükrében.* (Esettanulmány). Észak-Keleti Átjáró Egyesület: „Egyszer volt hol nem volt Acélváros” című projektjének keretein belül, 2008–2009. URL: <http://www.atjarokhe.hu/wp-content/uploads/2009/12/dobak-judit-miskolc-ipari-tarsadalmanak-kialakulasa-a-befogado-telepulesek-tukreben1.pdf> (Utolsó letöltés: 2021. április 3.)

Dobák Judit 2012: Etnikai és vallási tagozódás a Diósgyőr-vasgyári kolóniában. In: Illésné Kovács Mária (szerk.): *Docere et movere. Bölcsészet- és társadalomtudományi*

- tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára.* ME BTK, Miskolc. 231–246. URL: <http://bolcsesz.uni-miskolc.hu/dok/jubileumikotet> (Utolsó letöltés: 2021. április 5.)
- Dobák Judit 2020: Borsod „ipari vára”. Területi hatások vizsgálata a borsodi iparvidéken a diósgyőri kohászat példáján. In: Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor (szerk.): *Munkás-kultúra-örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon.* Kronosz Kiadó, Pécs. 177–198.
- Dobszay Tamás 2003: Magyarország kulturális élete a dualizmus idején. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Osiris Kiadó, Budapest. 460–489.
- Dobszay Tamás – Fónagy Gábor 2003: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Osiris Kiadó, Budapest. 397–459.
- Fábián Máté 2017: Az 1909–1910. évi elszakadási mozgalom Diósgyőr nagyközségben. In: Ballabás Dániel (szerk.): *Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből.* PhD-hallgatók V. konferenciája. 2017. május 6. Líceum Kiadó, Eger. 63–78.
- Foucault, Michel 2000 [1967]: Eltérő terekről. In: Uő: *Nyelv a végtelenhez.* Tanulmányok, előadások, beszélgetések. Latin Betűk Kiadó, Debrecen. 147–155.
- Frisnyák Zsuzsa 2001: *A magyar közlekedés krónikája 1750–2000.* História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 7. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Gyáni Gábor 2007: „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk* 3. évf., 18. sz. 4–12.
- Képes Ernő 1913: A diósgyőri vasgyár munkásjóléti intézményei. *Szociálpolitikai Szemle* 3. évf., 5–6. sz. 72–81.
- Kiszely Gyula 1997: *A Diósgyőri Magyar Állami Vas- és Acélgyár (MÁVAG) története 1867–1945.* Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 1. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- Kováts György 2002: *A diósgyőr–vasgyári művelődés története.* Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 11. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- Lefebvre, Henri 1991 [1974]: Lefebvre, Henri: *The Production of Space.* Blackwell, Oxford.
- Olajos Csaba 1998: *A Diósgyőr–vasgyári kolónia.* Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 4. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- N. N. 1910: *A diósgyőri Magyar Királyi Vas-és Acélgyár története 1765–1910.* [Sz. n.] Szelényi és Társa Könyvnyomdája, Miskolc.
- Péché Antal 1873: *Péché Antal osztálytanácsos jelentése a selmeci és diósgyőri kerületben és rézbánya vidékén létező állami bányák és kohók állapotáról.* Magyar Királyi Nyomda, Pest.
- Porkoláb László 2003: *Források Diósgyőr–Vasgyár történetéhez 1770–1919.* Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 12. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- R. Nagy József 2014: Életmód az ipartelepek munkáskolóniáiban. *Honismeret* 42. évf., 5. sz. 36–39.
- Soja, Edward W. 1989: *Postmodern Geographies.* Verso, London–New York.

- Soja, Edward W. 1996: *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Blackwell, Oxford.
- Szekeres András 2006: A fegyelmezés technikáitól az elsajátítás taktikájáig. Foucault és De Certeau a modernitás térbeli alakzatairól. *Híd* 70. évf., 3. sz. 37–48.
- Várkonyi-Nickel Réka – Nagy Péter 2020: „Rimai” örökség Ózdon és Salgótarjánban. In: Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor (szerk.): *Munkás-kultúra-örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon*. Kronosz Kiadó, Pécs. 287–306.